Антонимите при прилагателните имена в българския език

Веселина Ватева

The antonyms with adjective names in Bulgarian language: *The article is researching the adjective names in Bulgarian language. They are analyzed by structure and semantics. According to their structure, they are of one or of different roots and according their semantics – contrary, complementary and vector. Attention is paid to the stylistic antonyms.*

Key words: *antonyms, adjective names, root, contrary, complementary, vector.*

В езиков план същността на антонимията се свежда до лингвистична опозиция между две лексеми с противоположно значение, т.е. противопоставянето между тях е в плана на съдържание [3]. Антонимите съдържат противоположни семи и заемат крайните точки на един семантичен ред, но те не само се отблъскват, а и взаимно се предполагат, защото са носители и на общи семи, изразители са на понятия с еднаква същност. Т. Бояджиев отбелязва, че „антоними има само тогава, когато се свързват две и повече семантично съотносими думи, противоположни по значение" [1]. Например при следните двойки антоними общите семи са: бял-черен (цвят), бърз-бавен (скорост), студен-топъл (температура). В. Вътов също обръща внимание върху противоположността, но и върху общността в значението на антонимите. Той ги определя като „двойки лексеми, назоваващи противоположни понятия, които са съотнесени едно към друго, защото едното не може да се мисли без наличието на другото" [2].

В лингвистичната литература класификацията на антонимите се прави според няколко критерия. В зависимост от тяхната структура те се делят на разнокоренни и еднокоренни [1; 2] или семантични и афиксални [3]. Разнокоренните (семантични) антоними са лексеми, образувани от различни корени, при които противопоставянето се отнася до семантиката им и няма никакъв морфологичен показател в плана на изразяване. При еднокоренните (афиксални) антоними съществува противопоставяне не само в плана на съдържание, но и в плана на изразяване чрез префикс с противоположно значение само при единия член на двойката или чрез два противоположни префикса при двете лексеми. Във връзка с това М. Коспартова разделя афиксалните антоними на моноафиксални и биафиксални [3].

От гледна точка на семантиката им антонимите се делят на речникови и стилистични [2; 3]. Речниковите антоними съществуват неразривно свързани в системата на езика, те са думи от стилистично неутралната лексика и се противопоставят в основните си значения (добър-лош, малък-голям). Стилистичните антоними са стилистични синоними на речниковите антоними в едно семантично поле, но при тях логическото съдържание е примесено с емоционално-експресивна оцветеност (прелестен-отвратителен). Във връзка с възникването на антонимните отношения само в определен контекст се разграничават и контекстови антоними [1; 2].

Като се има предвид изразявания тип логическа противоположност, антонимите се делят на контрарни, комплементарни и векторни [1; 2]. Контрарните антоними изразяват качествени противопоставяния и допускат степени в постепенната промяна на признака, между тях може да се появи средно положение (топъл-хладен-студен). Комплементарните антоними не допускат средно положение, отричането на единия дава другия (логичен-алогичен). Векторните антоними изразяват противоположно насочени действия, движения, признаци с обратна насоченост (предишен-следващ).

В изследването ни ще бъдат разгледани антонимите при прилагателните имена в българския език. Материалът е ексцерпиран от „Речник на антонимите в българския език" [4].

Първо ще ги анализираме според тяхната структура. Преобладават еднокоренните антоними, а от тях значително повече са тези, в които само в едната лексема има префикс с противоположно значение. Най-често това е представката [не-] (авторитетен-неавторитетен; актуален-неактуален; благонадежден-неблагонадежден; благоприятен-неблагоприятен; валиден-невалиден; внимателен-невнимателен; годен-негоден; грамотен-неграмотен; действителен-недействителен; деликатен-неделикатен; естетичен-неестетичен; забележителен-незабележителен; здравословен-нездравословен; известен-неизвестен; качествен-некачествен; културен-некултурен; любезен-нелюбезен; материален-нематериален; надежден-ненадежден; общителен-необщителен; опитен-неопитен; популярен-непопулярен; постоянен-непостоянен; реалистичен-нереалистичен; решителен-нерешителен; способен-неспособен; сигурен-несигурен; точен-неточен; търпелив-нетърпелив; уверен-неуверен; удобен-неудобен; уравновесен-неуравновесен; характерен-нехарактерен; целесъобразен-нецелесъобразен и др.). Други представки, чрез които се осъществява противопоставянето, са: представката [без-] (алкохолен-безалкохолен; болезнен-безболезнен; воден-безводен; жизнен-безжизнен; идеен-безидеен; користен-безкористен; нравствен-безнравствен; опасен-безопасен; перспективен-безперспективен; славен-безславен; смъртен-безсмъртен; условен-безусловен; цветен-безцветен; чувствителен-безчувствен и др.; представката [анти-] (диалектически-антидиалектически; демократичен-антидемократичен; народен-антинароден; научен-антинаучен; симпатичен-антипатичен; социален-антисоциален и др.); представката [а-] (логичен-алогичен; морален-аморален; симетричен-асиметричен; токсичен-атоксичен и др.); представката [противо-] (законен-противозаконен); представката [дис-] (хармоничен-дисхармоничен); представката [извън-] (атмосферен-извънатмосферен; брачен-извънбрачен; класен-извънкласен; парламентарен-извънпарламентарен и др.).

Еднокоренните антоними, при които противопоставянето се реализира чрез две представки с противоположно значение, са само четири. Представките в съответните антоними са: [над-] - [под-] (надводен-подводен; надземен-подземен); [не-] - [от-] (недалечен-отдалечен); [пред-] - [след-] (предпразничен-следпразничен).

На второ място по фреквентност след еднокоренните с една представка са разнокоренните антоними, чието противопоставяне е заложено в значението на корена им (абстрактен-конкретен; автентичен, действителен, истински, същински–мним, привиден, фалшив, фиктивен; бавен-бърз; беден-богат; висок-нисък; висш-нисш; влажен-сух; гладен-сит; голям-малък; горчив-сладък; грозен-красив, хубав; дебел-тънък; доброволен-насилствен, принудителен; добър-зъл, лош; дълбок-плитък; елементарен, прост-сложен; естествен-изкуствен; жив-мъртъв; идеален-материален; кисел-сладък; лек-тежък; мек-твърд; млад-стар; нов-стар; обективен-субективен; празен-пълен; светъл-тъмен и др.).

Някои антонимни редове, които се образуват, включвайки и синоними на двата или на единия от антонимите, съдържат както еднокоренни, така и разнокоренни антоними (безукорен, безупречен, изряден – неизряден, укорен; бележит, виден, забележителен, изтъкнат – невзрачен, незабележителен; двузначен, двусмислен – недвусмислен; здрав, солиден, як – нездрав, слаб; идеален, перфектен, съвършен – несъвършен; интересен, любопитен – безинтересен, неинтересен, отегчителен, скучен и др.).

Малка част от антонимите при прилагателните имена са сложни думи, на които две от основите са еднакви, а другите две са противоположни по значение (бавноподвижен-бързоподвижен; белокож-чернокож; белокос-чернокос; високопоставен-нископоставен; високодобивен-нискодобивен; външнополитически-вътрешнополитически; далекоглед-късоглед; дебелокрак-тънкокрак; доброкачествен-злокачествен; добронамерен-злонамерен; дребнозърнест- едрозърнест; дълбоководен-

плитководен; дълговременен-кратковременен; еднообразен-многообразен; западнобългарски-източнобългарски; криволинеен-праволинеен и др.).

Ще анализираме антонимите при прилагателните имена и по отношение на тяхната семантика. Според изразявания тип логическа противоположност при тях се откриват и трите вида антоними – контрарни, комплементарни и векторни. Преобладават комплементарните антоними, при които единият антоним отрича другия и не е възможен междинен член (бял-черен; влажен-сух; гладен-сит; добър-лош; естествен-изкуствен; женствен-мъжествен; жив-мъртъв; идеален-материален; измислен-реален; индивидуален, личен-обществен; отрицателен-положителен). Към комплементарните антоними се отнасят и еднокоренните антоними при прилагателните имена, при които противопоставянето се осъществява чрез една представка [а-], [анти-], [противо-], [не-], [без-], [дис-], [извън-].

Контрарните антоними изразяват противопоставяния, при които може да има градация в представянето на признаците и затова между тях може да се появи и междинен член (бавен-бърз; беден-богат; висок-нисък; висш-низш; голям-малък; горещ, жарък, зноен-леден; грозен-красив; дълбок-плитък; дълъг-къс; дребен-едър; евтин-скъп; лек-тежък; максимален-минимален; млад-стар; празен-пълен; примитивен, прост-съвършен; студен-топъл; тесен-широк и др.).

Векторните антоними при прилагателните имена означават противоположни посоки във времето (бивш[1], някогашен, предишен-бъдещ; бивш[2], някогашен, предишен-сегашен, настоящ; временен-постоянен; късен-ранен; сегашен-тогавашен; предишен-следващ); противоположни посоки в пространството (близък-далечен; вертикален-хоризонтален; водоравен-отвесен; горен-долен; десен-ляв; заден-преден).

Всички примери дотук представляват речникови антоними. При прилагателните имена се открояват и някои стилистични антоними. При тях неутралното логическо съдържание е примесено с допълнителни семи, които сигнализират за функциониране в определен стил или за емоционалност и експресивност.

Най-много са антонимите, които се характеризират с употреба в научния стил или изобщо в т. нар. книжни стилове, които включват още административния и публицистичния стил. Тези лексеми най-често са научни или обществено-политически термини (акцизен-безакцизен; входящ-изходящ; екзогенен-ендогенен; ексцентричен-концентричен; инфекциозен-неинфекциозен; конвертируем-неконвертируем; конституционен-противоконституционен; мажорен-минорен; наказуем-ненаказуем; хлорофилен-безхлорофилен; директен-индиректен; генеративен-дегенеративен; легитимен-нелегитимен; ординарен-екстраординарен; пропорционален-непропорционален; скрупульозен- безскрупулен).

Други от стилистичните антоними се отличават с употреба в разговорния стил (възвишен - низък, *долен*; глупав, безумен, *гламав*, *тъп* - умен; зрящ, *окат* - сляп, *кьорав*; икономичен, пестелив, *стиснат*- разточителен, *широкопръст*; *кадърен* - *некадърен*; муден, *пипкав*, *туткав*-жив, пъргав, *чевръст*; мършав, *кльощав* - охранен, *тлъст, угоен*).

Само за два антонима в един антонимен ред е отбелязано, че се срещат в художествения стил, а един е с рядка употреба (грамаден, огромен, колосален, *гигантски* (поет.), *извънмерен* (рядко), *исполински* (поет.)- микроскопичен, миниатюрен, нищожен.

При два антонимни реда прави впечатление, че лексемите имат собствена експресивност, заложена в семантиката им. Те съдържат конотативни семи с положителна или с отрицателна оценъчност и така се противопоставят (ароматен, благовонен - вонящ, зловонен, неблаговонен, смрадлив; великолепен, възхитителен, вълшебен, превъзходен, прекрасен, прелестен, разкошен, чуден, чудесен - безобразен, отвратителен, ужасен).

Прилагателните имена са лексеми, които се отличават с голямо богатство на антонимни двойки и с голямо разнообразие по отношение на тяхната структура и семантика. Откриват се всички видове антоними по структура (разнокоренни и еднокоренни, а от последните – моноафиксални и биафиксални) и по семантика – контрарни, комплементарни и векторни; речникови и стилистични.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Бояджиев 2002: Т. Бояджиев. Българска лексикология. С., 2002.

[2] Вътов 1998: В. Вътов. Лексикология на българския език. В.Т., 1998.

[3] Коспартова 1970: М. Коспартова. По въпроса за антонимията. Известия на ИБЕ, кн. XIX, 1970.

[4] Пернишка, Василева 1997: Ем. Пернишка, Ст. Василев. Речник на антонимите в българския език. С., 1997.

За контакти:
Доц. д-р Веселина Живкова Ватева, Бургаски свободен университет
тел.: 0897-978-173,
e-mail: vvateva@bfu.bg

Докладът е рецензиран.